

FELSEFE-i ÜLÂ

(الفلسفة الأولى)

**Teorik felsefenin
varlığı varlık olarak ele alan,
Tanrı ve diğer fizik ötesi varlıkları
ve tabii ilimlerin
ilkelerini araştıran bölümü;
ilk felsefe, metafizik.**

Terim ilk defa Aristo'nun *Metafizika* adlı eserinde kullanılmış ve bu eserin Arapça'ya tercüme edilmesiyle İslâm dünyasında yaygınlık kazanmıştır. Filozof bu eserinde teorik ilimleri matematik, fizik ve metafizik şeklinde sınıflandırırken metafizik yerine "ilk felsefe" (prote philosophia) tabirini kullanmış, bu disiplini ayrıca hikmet (sophia), felsefe (philosophia) ve ilâhiyyât (theologia) terimleriyle de ifade etmiştir. Gerçekte ise metafizik terimine Aristo'da rastlanmamaktadır; bu terimin ilk defa, Aristo'nun eserlerini sınıflandıran Rodoslu Andronikos (m. 1. yüzyıl) adlı bir editör tarafından kullanıldığı yaygın bir kanaat olarak belirtilmektedir. Andronikos filozofun eserlerini tasnif ederken bu disipline ait metinleri "fizikten (fizîğe dair kitaplardan) sonra gelen" anlamında "meta ta physika" başlığıyla düzenlemiştir. Bu kelime grubunun "fizik ötesi" şeklinde bir terime dönüşmesi işi sonraları gerçekleşmiş ve metafizik tabiri Aristo'nun "ilk felsefe" dediği disiplinin adı olmuştur.

Bizzat filozofun belirttiğine göre, fiziğin konusuna giren değişken maddî cevherlerin ötesinde hareket etmeyen, madde ile ilişkisi bulunmayan, fakat hareketin ilkesi sayılan bir cevher kabul ediliyorsa düşünce olarak bu fizikten önce gelmeli, ancak öğretimde buna Andronikos'un tasnifinde olduğu gibi fizikten sonra yer verilmelidir. Bu açıdan bakıldığında gerçekten de fizik bir "ilk ilim" olamaz; ondan önce varlığın varlık olarak ele alınıp bütün ortak ilkeleriyle incelendiği felsefî bir disiplin gelmelidir ki o da "ilk felsefe"dir (felsefe-i ülâ, el-felsefetü'l-ülâ).

Şu halde hareket eden maddî varlıkların teorik ilmi olarak fizik ve madde-den bağımsızlıkları tartışmalı olan, yani maddesinden ancak zihinde ayrılabilen varlıkların teorik ilmi olarak matematikle kıyaslandığında ilk felsefe, hareket etmeyen ve maddeden tamamen bağımsız varlıkların teorik ilmi olmaktadır. Daha özelleştirilmiş bir tanımla, varlığın ilkesi olarak Tanrı ve ilâhî varlıklar ilk felsefenin konusunu teşkil et-

mektedir; bu açıdan bakıldığında disiplinin "ilâhiyyât" adını alır (Aristoteles, s. 301-303 [1026a, 5-30]).

İslâm dünyasında ilk felsefe terimi etrafında geliştirilen tanım ve açıklamalar bu ana fikrin belirlediği yönde olmuştur. İlk İslâm filozofu Kindî'nin siparişiyle tamamı Astât (Eustât) tarafından Arapça'ya tercüme edilen *Metafizika* İslâm dünyasında genellikle "mâ ba'de't-tabîa" olarak, bazan da "mâ fevka't-tabîa, mâ verâe't-tabîa" ve bölümleri Grek alfabesinden birer harfle ayrıldığı için "kitâbü'l-hurûf" gibi adlarla anılmıştır. Ancak kelime, Andronikos'un tasnifiyle kazandığı anlamda değil teknik bir terim olarak "fizik ötesi varlıkların ilmi" anlamında kullanılmıştır. Aristo'nun bu disipline verdiği ilk felsefe adının daha başında hangi gayeye yönelik olarak kullanıldığını farkeden Kindî'nin metafizik konulu bir risâlesine bu adı verdiği bilinmektedir. Kindî'nin Aristo'nun eserlerine dair kaydettiği listede *Metafizika*'yı "Mâ ba'de't-tabîyyât" olarak zikretmesine rağmen (*Resâ'il*, s. 368) kendi eserine *el-Felsefetü'l-ülâ* adını vermesi bu şuurlu tercihe işaret etmektedir. Kindî'ye göre bu disiplin ilk hakikatin, ilk illetin bilgisiyile uğraştığı için ilk felsefe adını almıştır. Dolayısıyla ilk felsefe teoloji ağırlıklı bir disiplindir. Felsefî disiplinlerin en soylusu ve yücesi konusunun Tanrı oluşu itibarıyla ilk felsefedir. Şu halde gerçek bir filozofun metafizikçi olması gerekmektedir. Bir şeyi bilmek onun illetini yani varlık sebebini bilmek demek olduğuna göre, sebepli varlıkların oluştuğu kâinat hakkındaki fizik seviyedeki bilgi metafizik bir temele oturtulmadıkça yeterli olmayacaktır. Varlığın ilk ve hakiki illeti hakkındaki bilgi, bu illet sebebiyle var kılınmış (ma'lûl) nesnelere hakkındaki bilginin bütünleyici ilkesi olduğu için yüce ve soyludur. Sonuç olarak Kindî'ye göre ilk illet olan Tanrı hakkındaki bilginin ilk felsefe diye adlandırılması uygundur. Bu bilgi eşyanın temel ilkesine ait küllî bir bilgi olacağına göre felsefenin öteki disiplinlerini de özünde barındırmış olur (a.g.e., s. 97-101).

Aristo'nun *Metafizika*'sı için *el-İbâne an garazi Aristotâlis fi Kitâbi Mâ ba'de't-tabîa* (fi *Agrâzi'l-hakim*) adıyla bir giriş yazan Fârâbî de "mâ ba'de't-tabîa" tamlamasını "fizik ötesi" şeklinde anlamış ve varlığın ilâhî ilkesinin bilgisini konu edindiği için bu disipline "el-ilmü'l-ilâhî" dediğini vurgulamıştır. Ancak Fârâbî'ye göre ilâhiyyât ile (ilmü't-

tevhd) metafiziğin aynı sınırlara sahip olduğunu iddia edenler yanılmaktadır; zira ilâhiyyât Aristo'nun eserinin yalnızca bir makalesinin adıdır ve tabii ki bir ontoloji olarak metafizik alanı daha geniş olan küllî bir ilimdir (*el-İbâne*, s. 40-41).

Nitekim İslâm dünyasında *Harfü'l-Lâm* olarak tanınan *Metafizika*'nın "Lambda" kitabı, Aristo'nun özellikle teolojik fikirlerini ortaya koyduğu bir metindir. Fârâbî *Metafizika*'nın bir bütün olarak varlık, cevher-araz, madde-süret, oluşun ilkeleri, kuvve-fil gibi soyut konularla örülü olduğunu biliyordu ve bu hususta yazdığı risâle, halefi İbn Sînâ'nın metafizik konuların anlam ve önemini kavrayıp bu disipline yönelmesini sağlamıştır (İbnü'l-Kiftî, s. 415-416). İlk felsefe Fârâbî'nin ünlü ilimler tasnifinde fizikle yanyana, fakat müstakil bir disiplin olarak yer alır. Bu tasnifte "el-ilmü'l-ilâhî" şeklinde geçen metafiziğin Yunanlı filozofa ait *Mâ ba'de't-tabîa* adlı eserdeki konuları ihtiva ettiğini belirten Fârâbî bu disiplini üç bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm varlık ve varlığa ilişkin şeyler (mevcudât), ikinci bölüm ilimlerin ilkeleri (mebâdî), üçüncü bölüm ise başta varlığın ilkesi (el-evvel) olarak "Allah azze ve celle" bulunmak üzere öteki teolojik konuları ihtiva etmektedir (*İhşâ'ül-ülûm*, s. 60-62).

İbn Sînâ'da ise metafiziğin bir felsefe disiplini olarak adı daha ziyade "ilâhiyyât"tır. Bu filozofa göre de ilâhiyyâtın konusu ve sınırları varlık olması bakımından varlıktır. Varlığın ilk sebebi olması açısından Allah hakkındaki bilgiyi konu edindiği için metafiziğe "hikmet" ve "ilk felsefe" adını da vermiş olan filozofa göre bu disiplinin konusunu fizik ötesi kılan husus, onun cisimden bağımsız (soyut) cevherlerin bilgisiyile uğraşmasıdır (*eş-Şifa'*, I, 5-6). Metafizik varlık mertebesiyle fizik varlık mertebesi arasındaki ulvî-süflî âlemler ayrımının bir gelenek halini aldığı felsefî anlayış içinde metafiziğin bir disiplin olarak üstün, şerefli ve yüce sayılması tabiidir. Nitekim İbn Sînâ da nazarı felsefeyi bölümlerine ayırırken fiziği "el-ilmü'l-esfel", matematiği "el-ilmü'l-evsat", metafiziği de "el-ilmü'l-a'lâ" olarak adlandırmış, ayrıca bu sonuncusuna "el-ilmü'l-ilâhî" adını da vermiştir (*Fi Akşamî'l-ülûmî'l-akliyye*, s. 72). Burada aşağıdan yukarıya derecelenşte maddî alandan başlayarak maddeden zihinde soyutlanabilen ve maddeden tamamen bağımsız varlık tabakaları esas alınmıştır. İlk felsefe teriminin kullanımının "mâ ba'de't-tabîa"dan

FELSEFE-İ ÜLÂ

çok "mâ kable't-tabîa" terimiyle bağ-lantılı olduğunu İbn Sînâ esasen açıkça belirtmiştir (*eş-Şifâ*², I, 22). Bu anlayışın farkında olan Gazzâlî de aynı tasnifi tekrarlamış ve el-felsefetü'l-ülânın metafizik disipliniyle özdeşliğini vurgulamıştır (*Maķâsîdü'l-felâsife*, s. 76). Aynı tasnifin daha sonraki dönemlerde bir İslâmîleştirme gayreti içinde yeniden ele alındığı ve ana hatlarıyla tekrar edildiği bilinmektedir. Meselâ Taşköprizâde, teorik felsefeyi yukarıdaki anlayış ve şekle bağlı kalarak alt bölümlerine ayırdıktan sonra bu ilimlerin şer'î ilimlere asla aykırı olmadığını, ihtilâfların ayrınıtından ibaret kaldığını belirtmekte (*Miftâhu's-sa'âde*, I, 320) ve metafiziğin ilimler arasındaki üstün yerini din bakımından da muhafaza etmektedir. Metafizik teriminin karşılığı olarak "el-felsefetü'l-ülâ", "el-ilmü'l-a'lâ" ve nâdirenden de "mâ kable't-tabîa" tabirlerinin kullanıldığına, daha geç dönemin yazarı olan ve Taşköprizâde'yi takip eden Kâtib Çelebi de dikkat çekmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 160).

İbn Sînâ'nın ilâhiyyâta dair yazdığı metinlerden sonra Aristo metafiziğinin olgun şekilde yeniden ele alınması, İbn Rüşd'ün *Tefsîru Mâ ba'de't-tabî'a* adlı eseriyle sağlanmıştır. Yunan filozofunun *Metafizika*'da ilk felsefe, ilâhiyyât ve hikmet terimlerini kullanarak metafizik bilginin alan ve değeriyle ilgili yaptığı açıklamalara İbn Rüşd tarafından getirilen yorumlar, o döneme kadar gelen İslâm felsefe geleneğindeki Aristocu tavırın bir ifadesinden ibarettir. Bu yorumlardaki ana fikir, ilk felsefenin varlığı varlık olmak bakımından incelediği, bu en küllî kavrama ait bilginin de küllî olduğu ve bir ilm-i ilâhî olarak, hareket

etmeyen cevheri konu edindiği için de ilk ilim olma şerefine fizığe değil metafiziğe verilmesi gerektiğidir. İbn Rüşd, mâ ba'de't-tabîa teriminin kullanımını pedagojik bir esasa bağlayarak öğretiminde önce fizik, sonra ilâhî felsefe okutulması gerektiği için ilk felsefeye bu adın verildiğini ileri sürmektedir (*Tefstru Mâ ba'de't-tabî'a*, II, 714).

BİBLİYOGRAFYA :

Aristoteles [Aristo], *Metafizik*, I (A-Z) (trc. Ahmet Arslan), İzmir 1985, s. 301-303 (1026a, 5-30); Kindî, *Resâ'il*, s. 97-101, 368; Fârâbî, *el-İbâne (el-Mecmû'* içinde), Kahire 1325/1907, s. 40-44; a.mlf., *İhşâ'ü'l-ülâm*, s. 60-63; İbn Sînâ, *eş-Şifâ el-İlâhiyyât (1)*, I, 3-9, 22; a.mlf., *Fî Aksâmi'l-ülâmi'l-âkliyye (Tis'u resâ'il için-*de), Kostantiniye 1298, s. 72; Gazzâlî, *Maķâsîdü'l-felâsife* (nşr. Muhyiddin Sabrî), Kahire 1331, s. 76; İbn Rüşd, *Tefstru Mâ ba'de't-tabî'a*, II, 705-714; İbnü'l-Kıfî, *İhbarü'l-ulemâ*³, s. 415-416; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 313-320; *Keşfü'z-zunûn*, I, 159-161; İsmail Hakkı İzmirli, *Felsefe-i Ülâ*, İstanbul 1329; Mehmed Şemseddin [Günaltay], *Felsefe-i Ülâ*, İstanbul 1339-41, s. 303 vd.; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 203-208; Hayrani Altıntaş, *İbn Sînâ Metafiziği*, Ankara 1985, s. 25-29.

MAH MUT KAYA

FELSEFE-İ ÜLÂ

(فلسفة أولی)

M. Şemseddin Günaltay'ın

(ö. 1961)

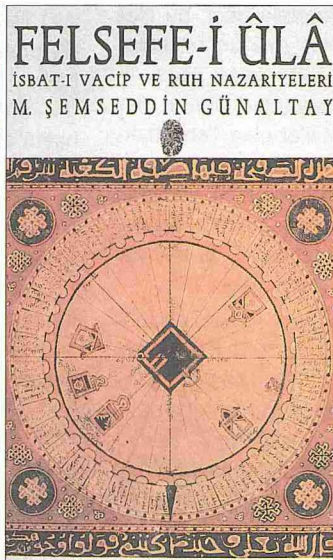
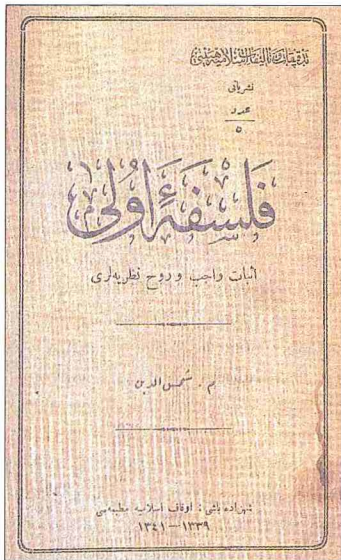
Allah'ın varlığını ispat için kullanılan çeşitli delillerle ruh konusundaki muhtelif nazariyelere dair eseri.

Genellikle *Felsefe-i Ülâ* olarak tanınan eserin alt başlığı *İsbât-ı Vâcib ve Ruh Nazariyeleri*'dir. Bir girişle iki ana bölüm ve bir sonuçtan oluşan eser, Türk

ve Batılı yazarlar arasında dinî düşünce aleyhine gelişen materyalist ve pozitivist akımlara karşı özellikle İslâmcı kesim tarafından müdafaa ve ispat türünde pek çok eserin yazıldığı bir dönemde kaleme alınmıştır. M. Şemseddin Günaltay kitabın önsözünde, felsefe ve metafiziğin çok önemli, ancak son derece muğlak iki meselesi olan isbât-ı vâcib delilleriyle ruh hakkındaki teorileri kolay anlaşılabilir bir dille anlatacağını belirtmekte ve amacının, bu meselelerde yanılmaya ve yanıltılmaya çok müsait ve henüz ilimle faraziyeyi farkedemeyecek durumda bulunan genç nesli uyarmak olduğunu ifade etmektedir. Eserin giriş bölümünde önce bilgi bahsi özetlenmiş, ardından ilim ve felsefe arasındaki ilişki ve farklarla bunların alan ve metodları hakkında bilgi verilmiş, bu arada İslâm açısından bir ilim-din çatışmasından söz edilemeyeceği vurgulanmıştır. Müellif bundan sonra, isbât-ı vâcib konusuna hazırlık niteliğinde olmak üzere, müsbet ilimde kaydedilen gelişmelerin materyalist ve inkârcı zihniyetin madde, kuvvet ve enerji gibi temel konulardaki düşüncelerini geçersiz kıldığıni çeşitli örneklerle ortaya koymaya çalışmaktadır.

Eserin birinci bölümü isbât-ı vâcib konusuna ayrılmıştır. Burada Allah'a iman etmenin insana ait fitrî bir özellik olduğu belirtildikten sonra isbât-ı vâcib için felsefî delillerin bulunup bulunmadığı hususu tartışılmış, ardından tabiat-hâkim olan düzenin Allah'ın varlığının en açık delilini oluşturacağı ifade edilmiş ve bu meselede materyalizm ile pozitivistimin ileri sürdüğü görüşlerin temelsiz olduğu belirtilmiştir. Bu bölümün devamında İslâm düşünürleriyle Batı düşünürlerinin isbât-ı vâcib konusunda kullandıkları önemli delillerin sayısının yirmi beş civarında bulunduğu, ancak bunların dış âleme bakış yapmaya dayalı kozmolojik, akla dayalı metafizik ve insan tabiatına dayalı ahlâkî deliller olmak üzere üç ana gruba ayrılabilir. Kozmolojik karakter taşıyan delillerden imkân, hudûs, hareket, illet-i gâiyye üzerinde durulur. Metafizik mahiyetteki delillerden ezeli gerçekler delili, sonsuzluk ve ayrıca kemal tasavvuruna dayalı delillere kısaca temas edilirken ahlâkî deliller kabûl-i âmme ve vazife delili şeklinde ikiye ayrılarak açıklanır.

Felsefe-i Ülâ'nın hacim ve muhteva bakımından en geniş kısmını "Hayat ve Ruh Nazariyeleri" başlıklı ikinci bölüm oluşturmaktadır. Müellif bu bölüme, inorganik ve organik varlıkları ele alıp ha-

Felsefe-i Ülâ'nın ilk baskısı (İstanbul 1339-1341) ile yeni harflerle yapılmış baskısının (İstanbul 1994) kapak sayfaları